

Kazimierz Rulka

Biblioteka kościoła parafialnego w Szadku w drugiej poł. XVIII w.

Biuletyn Szadkowski 11, 61-73

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Kazimierz Rulka*

BIBLIOTEKA KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W SZADKU W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII W.

Biblioteki parafialne zaczęły powstawać w miastach, ok. XIV w. Początkowo gromadziły one książki potrzebne do praktycznej pracy duszpasterskiej i sprawowania liturgii. Dopiero od XV w. możemy mówić o właściwych bibliotekach parafialnych, gromadzących w miarę planowo książki o tematyce biblijnej, z teologii dogmatycznej i moralnej¹.

Po większości bibliotek parafialnych nie pozostało śladu w postaci zachowanych zbiorów. Stare książki, służące latami do pracy duszpasterskiej, uległy zniszczeniu na skutek ciągłego ich wykorzystywania, a niekiedy zostały celowo lub nieumyślnie unicestwione. W większości parafii o posiadanych przez nie bibliotekach parafialnych można się dowiedzieć jedynie z zachowanych protokołów wizytacji kanonicznych parafii².

Według zaleceń kościelnych, biblioteka parafialna powinna zawierać zbiory kazań, katechizmy oraz inne książki teologiczne o tematyce dogmatycznej, moralnej, ascetycznej, pasterskiej. Tak skompletowany księgozbiór służył kolejnym proboszczom do przygotowania kazań, nauczania katechizmu dzieci i starszych, a także własnej formacji intelektualnej, przede wszystkim w zakresie szeroko rozumianej teologii³, choć w bibliotekach parafialnych spotykało się też sporadycznie publikacje z zakresu filozofii, a niekiedy także z innych dziedzin nauki i literatury.

* Ks. Kazimierz Rulka, mgr, dyrektor Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

¹ Zob. A. Biernacka, M. Dubiński, *Zarys historii bibliotek parafialnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 73, s. 9–10.

² R. Skrzyniarz, *Księgozbiór parafialny w Bielanach według wizytacji z 1738 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 73, s. 415–416.

³ Tamże, s. 416.

Księgozbiory parafialne powstawały przede wszystkim z darów; najczęściej jako spadek po proboszczach, którzy zmarli w danej parafii i w testamentie przekazali jej swoje zbiory książek. Zdarzało się też, że parafia otrzymywała w spadku książki lub dotację na zakup książek po zmarłej osobistości, która pochodziła z tej parafii. Na przykład biblioteka parafialna w Widawie, w dekanacie szadkowskim, powstała z legatu⁴ Walentego z Widawy, rektora Akademii Krakowskiej⁵.

Z DZIEJÓW BIBLIOTEKI

Istnienie biblioteki przy kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jakuba Apostoła w Szadku – należącym wówczas jeszcze (do 1818 r.) do archidiecezji gnieźnieńskiej, a będącym siedzibą dekanatu szadkowskiego – zostało odnotowane w drugiej połowie XVIII w. Z tego czasu pochodzą trzy wykazy książek, zawarte w aktach wizytacyjnych parafii z lat: 1762⁶, 1779⁷ i 1788⁸ (zob. fot. 1–2). Wszystkie spisy są niemal identyczne, co wskazuje, że przez ćwierć wieku biblioteka ta (dalej nazywana biblioteką parafialną) się nie powiększała. W jej zbiorach daje się natomiast zauważyć nieznaczne ubytki.

Wykaz książek z 1762 r., w którym zgrupowano książki według formatów, ma w formacie *in folio*⁹ 22 numerowane pozycje, w formacie *in quarto*¹⁰ – 11 pozycje, w formacie *in octavo*¹¹ – 1 pozycję, a ponadto w osobno odnotowanych książkach polskich – 2 pozycje. W sumie daje to 36 pozycje, ponieważ jednak w formacie *in folio* pod osobnymi numerami zostały zapisane kolejne tomy dwóch pozycje, w rzeczywistości w bibliotece znajdowały się wtedy 34 pozycje bibliograficzne, zapewne w 37 woluminach. Z tego samego okresu, w wizytacji z lat 1761–1763, odnotowano poza Szadkiem jedynie bibliotekę parafialną w Brzeźnicy, siedzibie dekanatu brzeźnickiego, która była znacznie większa od szadkowskiej, bowiem liczyła 87 dzieł (zapisano także jej inwen-

⁴ Legat – zapis, rozporządzenie testamentowe, zobowiązujące spadkobiercę do spełnienia określonego świadczenia majątkowego.

⁵ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł), Akta arcybiskupów gnieźnieńskich (dalej: AAG), Wizytacje (dalej: Wiz.), sygn. 81, s. 111–112.

⁶ ADWł, AAG, Wiz. 59, s. 525–526.

⁷ ADWł, AAG, Wiz. 72, s. 130–131.

⁸ ADWł, AAG, Wiz. 81, s. 180–181.

⁹ *In folio* – w typografii arkusz papieru jednokrotnie złożony, który tworzy dwie karty i cztery stronic.

¹⁰ *In quatro* – w typografii arkusz papieru dwukrotnie złożony, który tworzy cztery karty i osiem stronic.

¹¹ *In octavo* – w typografii arkusz papieru trzykrotnie złożony, który tworzy osiem kart i szesnaście stronic.

tarz)¹². Natomiast podobne pod względem wielkości były dwie biblioteki parafialne w pobliskim dekanacie stawiszynskim: w Borkowie (42 pozycje)¹³ i Zborowie (37 pozycji)¹⁴.



Fot. 1. Karta tytułowa akt wizytacji kanonicznej archidiaconatu uniejowskiego i terytorium wieluńskiego z lat 1761–1763

Źródło: Archiwum Diecezjalne we Włocławku. Akta arcybiskupów gnieźnieńskich. Wizytacje, sygn. 59

Wykaz z 1779 r. jest treściowo i objętościowo taki sam, chociaż w formacie *in folio* widnieje tylko 21 numerowanych pozycji, a to z tego powodu, że jedna pozycja dwutomowa została ujęta pod jednym numerem. Poza tym w jednym miejscu nastąpiło przestawienie kolejności książek w formacie *in folio*.

Wykaz z 1788 r. podaje te same pozycje co poprzednio, ale pisarz nie zaznaczył formalnie podziału książek na formaty, chociaż w rzeczywistości są one tak samo jak poprzednio spisane według formatów. Poza tym poszczególne pozycje nie są numerowane, a jedynie oddzielone znakiem równości. W stosunku do wykazu z 1766 r. brak w nim dwóch pozycji, ale nasuwa się przypuszczenie, że pisarz opuścił je przez pomyłkę, jako że wizytator nie mógł osobiście sprawdzić zasobu biblioteki, ponieważ były one wtedy zamknięte i zapieczętowane przez oficjała uniejowskiego w skarbcu kościelnym¹⁵. Według zapisu, w aktach

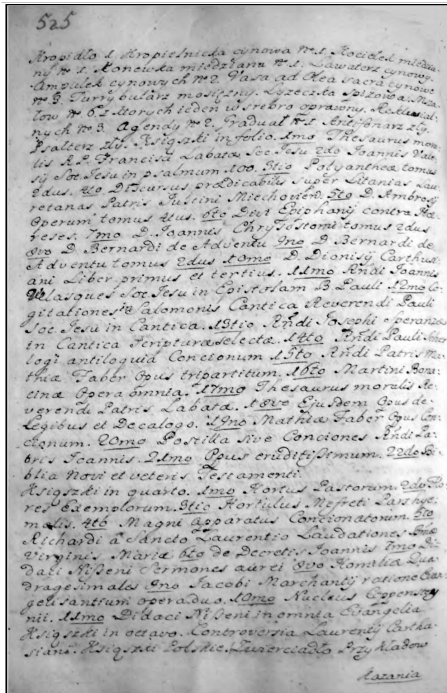
¹² Zob. ADWł, AAG, Wiz. 59, s. 979–981.

¹³ ADWł, AAG, Wiz. 56, s. 450–451.

¹⁴ Tamże, s. 507–508.

¹⁵ ADWł, AAG, Wiz. 81, s. 181.

wizytacji wykaz ten przepisano z *dawniejszych wizytacji*, a więc z roku 1762 i 1779, ale w rzeczywistości zapewne z wizytacji w roku 1779. W wizytacji z 1788 r. w dekanacie szadzkowskim, oprócz Szadku, wymieniono biblioteki parafialne we wspomnianej już Widawie¹⁶ i Marzeninie¹⁷.



Fot. 2. Wykaz książek biblioteki parafialnej w Szadku

Źródło: Archiwum Diecezjalne we Włocławku. Akta arcybiskupów gnieźnieńskich. Wizytacje, sygn. 59, s. 525

Z protokołów wizytacji kanonicznych parafii wynika, że książki należące do biblioteki parafialnej przechowywane były w specjalnym skarbcu, wydzielonym z zakrystii, murowanym i zabezpieczonym żelaznymi drzwiami, w którym przechowywano także cenniejsze argenteria¹⁸.

Z faktu, że w wykazie książek biblioteki parafialnej w Szadku większa część księgozbioru pochodzi z wieku XVII, można wnioskować, że powstała ona ze spadku po którymś z XVII-wiecznych proboszczów szadzkowskich. W takim razie notowane w tej bibliotece kazania Samuela Wysockiego, wydane ok. połowy XVIII w., musiałyby zostać włączone do niej później.

Biblioteka ostatni raz odnotowana została w aktach wizytacji z 1788 r. W wizytacji z 1825 r.¹⁹ nie ma już żadnej wzmianki o niej. Jednak na podstawie

¹⁶ Tamże, s. 111–112.

¹⁷ Tamże, s. 200–201.

¹⁸ ADWł, AAG, Wiz. 59, s. 526; Wiz. 81, s. 182.

¹⁹ ADWł, Akta biskupów kujawsko-kaliskich (dalej: ABKKal.), Wizytacje (dalej: Wiz.). [Wizytacja dziekańska dekanatu szadzkowskiego odbyta w 1825 r.], sygn. 11 (205), k. 1–11.

informacji o pożarze kościoła w 1802 r.²⁰ można wnioskować, że spaliły się także przechowywane w nim książki należące do biblioteki parafialnej, chociaż znajdowały się w murowanym skarbcu, zamykanym żelaznymi drzwiami.

Mimo że biblioteka parafialna znajdowała się w mieście będącym siedzibą dekanatu, należała wśród ówczesnych polskich bibliotek parafialnych do małych jednostek o zbiorach mieszczących się w przedziale do 50 egzemplarzy²¹.

„KATALOG” BIBLIOTEKI

Podobnie jak katalogi bibliotek parafialnych, zapisane w aktach wizytacyjnych w innych diecezjach polskich²², katalog szadkowski zawiera niedokładne i skrócone opisy dzieł, ograniczone do podania autora i tytułu dzieła, a czasem tylko jednego z tych elementów, i to przeważnie w formie skróconej lub obiegowej, nie podaje informacji o miejscu i roku wydania, natomiast opisy szereguje według formatów książek, co czasem może być pomocne przy ich identyfikacji.

W opisach uwzględniano na pierwszym miejscu księgi liturgiczne (mszały, graduwały, antyfonarze itp.), ale sami wizytatorzy nie traktują ich jako księgi należące do biblioteki parafialnej, ponieważ notują je osobno, jako księgi używane na co dzień w liturgii.

Dla poznania zawartości szadkowskiej biblioteki parafialnej wystarczy odczytać jej spis z 1763 r. i spróbować zidentyfikować, na ile się da, wymienione w nim dzieła. „Katalog” ten przedstawia się następująco:

*Książki in folio. 1mo Thesaurus moralis RP. Francisci Labata Soc. Jesu*²³. *2do Joannis Valesij Soc. Jesu in psalmum 100*²⁴. *3tio Polyanthae tomus 2dus*²⁵. *4to Discursus praedicabiles super Litanias Lauretanis Patris Justini Miechovien[sis]*²⁶. *5to D. Ambrosij Operum tomus 4tus. 6to Divi Epiphaniij contra Haereses*²⁷. *7mo D. Joannis Chrysostomi tomus 2dus*²⁸. *8vo D. Bernardi de*

²⁰ Tamże, k. 1.

²¹ Zob. J. Szady, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008, s. 58–65.

²² Zob. np. H. Mazur, *Biblioteki parafialne w dekanacie Książ Wielki w drugiej połowie XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, t. 88, s. 113.

²³ J. F. Labata, *Thesaurus moralis [seu loci communes ad conciones], opera et labore G. Stranihursti*, vol. 1–2, Antwerpen 1652, 2° lub Köln 1652, 2°.

²⁴ J. A. Velázquez, *In Psalmum Davidis centesimum commentarii litterales et morales, sive de optimo principe et optimo principis administro...*, Antwerpen 1640, 2°.

²⁵ Jest to zapewne: J. Lang, *Florilegii magni, seu Polyanthae floribus novissimis sparsae, libri XXIII...*, vol. 1–2, Lyon 1681, 2°.

²⁶ J. Miechowita, *Discursus praedicabiles super Litanias Lauretanis Beatissimae Virginis Mariae*, Lyon 1640, 2°. Znane są także inne wyd. z XVII w.

²⁷ Epifaniusz z Salaminy, św., *Contra octoginta haereses opus panarium, sive arcula aut capsula medica*, Paris 1564, 1568, Basel 1543, 1560 i inne wyd.

²⁸ Zapewne drugi tom dzieł wszystkich św. Jana Chryzostoma (*Opera omnia*).

*Adventu, 9no D. Bernardi de Adventu tomus 2dus*²⁹. *10mo D. Dionisij Carthusiani Liber primus et tertius*³⁰. *11mo Rndi Joannis Velasques Soc. Jesu in Epistolam B. Pauli*³¹. *12mo Cogitationes in Salomonis Cantica Reverendi Pauli Soc. Jesu*³². *13tio Rndi Josephi Speranzae in Cantica scriptura selecta*³³. *14to Rndi Pauli Scherlogi antiloquia Concionum*³⁴. *15to Rndi Patris Mathiae Faber Opus tripartitum*³⁵. *16to Martini Bonacinae Opera omnia*³⁶. *17mo Thesaurus moralis Reverendi Patris Labata*³⁷. *18vo Ejusdem opus de Legibus et Decalogo*³⁸. *19no Mathiae Faber Opus Contionum*³⁹. *20mo Postilla sive Conciones Rndi Patris Joannis*⁴⁰. *21mo Opus eruditissimum*⁴¹. *22do Biblia novi et veteris Testamenti.*

*Książki in quarto. 1mo Hortus Pastorum*⁴². *2do Flores Exemplorum*⁴³. *3tio Hortulus Mefreti Pars hyemalis*⁴⁴. *4to Magni apparatus concionatorum*⁴⁵. *5to*

²⁹ Poz 8 i 9: Bernard z Clairvaux, *Sermones in adventu Domini* – zapewne część większej całości: *Sermones de tempore*.

³⁰ Dionizy Kartuz, *In Sententiarum librum*, lib. 1–4, Venezia 1584; Lib. 1. *De sanctissima et individua Trinitate*; Lib. 3. *De hominis redemptione per Christi incarnationem eiusdemque iustificatione per gratiarum ipsius dona*.

³¹ J. A. Velázquez, *In epistolam b. Pauli apostoli ad Philippenses commentarii et annotationes*, vol. 1–2, Lyon 1632, 2°; Antwerpen 1637, 2° lub Venezia 1646, 2°.

³² P. Sherlock, *Cogitationes in Salomonis Cantorum Canticum*, vol. 1–3, Lyon 1637, 2° lub inne wyd. z XVII w.

³³ Być może: J. Speranza, *Scripturae selectae variis translationibus ac sanctorum patrum sententiis ... elucidatae*, Lyon 1641, 2° lub inne wyd.

³⁴ Chodzi zapewne o: P. Sherlock, *Anteloquia Cogitationum in Salomonis Cantorum Canticum. Ethica pariter et historica*, Lyon 1633.

³⁵ M. Faber, *Concionum opus tripartitum, pluribus in singula evangelia...*, vol. 1–3, Ingolstadt 1631, 2°; Kraków 1650; Antwerpen 1653; ost. wyd. – vol. 1–3, Paris 1894.

³⁶ M. Bonacina, *Opera omnia*, t. 1–2, Lyon 1627, 2°; vol. 1–3, Venezia 1639, 2°; vol. 1–3, Antwerpen 1643, 2° i inne wyd.

³⁷ Chodzi zapewne o drugi tom dzieła odnotowanego w przyp. 23.

³⁸ Pozycja niezidentyfikowana. Jest to zapewne dzieło z zakresu teologii moralnej.

³⁹ Zapewne: M. Faber, *Conciones novae*, vol. 1–2, Antwerpen 1647, 2°.

⁴⁰ Może to być: J. Wild, *Postillae sive conciones f. Joan[ni] Feri [...] in Epistolas et Evangelia*, Lyon 1555 lub J. Scharbius, *Postilla sive conciones super totus anni evangelia dominicalia*, Ingolstadt 1604.

⁴¹ Ireneusz, św., *Opus eruditissimum... in quinque libros digestum: in quibus mire reteggit et confutat veterum haereseon impias ac portentosas opiniones*, Basel 1548 lub wcześniejsze wyd. Jest to dzieło św. Ireneusza popularnie nazywane *Adversus haereses*.

⁴² Jest to zapewne pozycja: J. Marchant, *Hortus pastorum et concionatorum...*, Köln 1639, 4°; *in quarto* ukazało się także wydanie kolońskie z 1648 r.; znanych jest także kilka XVII- i XVIII-wiecznych wydań tego dzieła *in folio*.

⁴³ A. d'Averoult, *Flores exemplorum [...] sive catechismus historialis*, vol. 1–4, Köln 1616, 4° lub któreś z późniejszych wydań tego dzieła.

⁴⁴ *Sermones Meffreth vulgo Hortulus Reginae appellantur*, München 1614–1615, 4° lub inne wyd.

⁴⁵ Prawdopodobnie: F. Labata, *Magnus apparatus concionatorum, seu loci communes ad conciones*, Köln 1628.

*Richardi a Sancto Laurentio Laudationes B[eatissi]mae Virginis Mariae*⁴⁶. *6to de Decretis Joannis*⁴⁷. *7mo Didaci Nisseni Sermones aurei*⁴⁸. *8vo Homiliae Quadragesimales*⁴⁹. *9no Jacobi Marchantij ration[al]e Evangelisantium opera duo*⁵⁰. *10mo Nucleus Coppensteynii*⁵¹. *11mo Didaci Nisseni in omnia Evangelia*⁵².

*Książki in octavo. Controversia Laurentij Carthasiani*⁵³. *Książki Polskie. Zwierciadło Przykładów*⁵⁴. [s. 526] *Kazania Wysockiego*⁵⁵.

ZAWARTOŚĆ TREŚCIOWA

Wszystkie pozycje z tej biblioteki parafialnej mieszczą się w szeroko rozumianej tematyce teologicznej. Można je pogrupować w sześć działów: (1) bibliistyka, (2) piśmiennictwo starochrześcijańskie, (3) teologia ogólna i polemiczna, (4) teologia moralna i pastoralna, (5) kaznodziejstwo, (6) prawo kościelne.

Do działu określonego umownie jako bibliistyka należy zaliczyć wydania Pisma Świętego oraz komentarze do całej Biblii lub poszczególnych ksiąg biblijnych.

Chociaż Pismo Święte Nowego i Starego Testamentu było często wydawane, to w bibliotece parafialnej znajdował się tylko jeden egzemplarz tej pozycji, w języku łacińskim, prawdopodobnie z XVII w. Biblia ta była jakby egzemplarzem rezerwowym, bo zapewne wszyscy kapłani, pracujący w tej parafii, mieli

⁴⁶ Richard de Saint-Laurent, *De laudibus Beatae Virginis Mariae*, Douai 1625, Anvers 1625 lub inne wyd.

⁴⁷ Zapewne: J. Andreae, *Novellae, seu commentarii in quinque libros Decretalium*, Venezia 1581 lub inne wyd. tego dzieła.

⁴⁸ Zapewne: D. Nisseno, *Fasciulus triplex floridissimorum et gemmeorum conceptuum, quos es sylva aureorum sermonum quadragesimalium...*, Mainz 1650, 4°.

⁴⁹ Dzieło niemożliwe do zidentyfikowania; było wiele wydań zbiorów kazań wielkopostnych, różnych autorów.

⁵⁰ J. Marchant, *Rationale evangelizantium...*, vol. 1–3, Köln 1641, 4°. Mogło to być także inne wyd. tego dzieła.

⁵¹ J. A. Coppenstein, *Nucleus Coppensteinius ex conceptibus praedicabilibus R.D. Petri Bessei...*, Mainz 1615, 4°; ed. 2, 1618; ed. 3, 1624.

⁵² Zapewne: D. Nisseno, *Sermones aurei in omnia evangelia dominicalia, extra quadragesimalia*, Cracoviae 1650, 4°; *Sermones aurei in omnia Evangelia... dominicalia et ferialia*, Kraków (1650).

⁵³ Prawdopodobnie: *Generalis controversia de indulgentiis a M. Valentino Laurentio Vidaviensi*, Cracoviae 1593.

⁵⁴ *Wielkie zwierciadło przykładów*, Kraków 1612; wyd. 4, 1690. Jest to tłumaczenie na język polski dzieła *Magnum speculum exemplorum* – wielokrotnie przerabianego i wydawanego od 1481 r., rozszerzonego przez jezuitę Johanna Majora (1543–1608) – dokonane przez Szymona Wysockiego (Kraków 1612) i Jana Łosiowskiego (Kraków 1633).

⁵⁵ Chodzi o kazania Samuela Wysockiego; być może jest to *Chwała chwalebne w świętych swoich Boga i świętych w Bogu uwielbionych kazaniami na wszystkie w roku całym dni święte...*, Warszawa 1747, 2° lub inny zbiór jego kazań.

własne egzemplarze tej Księgi, potrzebnej im na co dzień do pracy duszpasterskiej.

Z komentarzy do ksiąg biblijnych w bibliotece szadkowskiej znajdowały się trzy pozycje. Dwie z nich odnosiły się do dwóch ksiąg Starego Testamentu. Pierwsza z nich to obszerny komentarz do Psalmu 100, autorstwa jezuity hiszpańskiego Juana Antonio Velázqueza (1585–1669); druga to komentarz do Pieśni nad Pieśniami, autorstwa jezuity Paula Sherlocka (1595–1646). Trzecia pozycja to komentarz do księgi nowotestamentowej – Pawłowego Listu do Filipian, autorstwa wspomnianego już Velázqueza.

Z pisarzy starochrześcijańskich w bibliotece parafialnej w Szadku reprezentowanych jest czterech z nich, niekompletnymi wydaniem ich dzieł. Odnotowane są mianowicie: ze zbiorowego wydania dzieł św. Ambrożego (ok. 339–397) tom 4; św. Epifaniusza z Salamin (ok. 315–403) *Panarion (Haereses)*; drugi tom dzieł wszystkich św. Jana Chryzostoma (ok. 350–407); wydanie zbiorowe dzieł św. Ireneusza z Lyonu (zm. ok. 202), a przede wszystkim podstawowe jego zachowane dzieło *Adversus haereses*.

W dziale publikacji o tematyce teologicznej ogólnej można umieścić na pierwszym miejscu dzieło pisarza niemieckiego Josepha Langa (1570–1615) *Florilegii magni, seu Polyanthae floribus novissimis sparsae*, o charakterze encyklopedycznym (nawiązującym do podobnego słownika Thomasa Palmeranusa), w którym zamieszczone w porządku alfabetycznym hasła, oprócz definicji mają także obszerne odwołania do tekstów biblijnych, literackich i filozoficznych. Ważnym dziełem z tego zakresu jest Dionizego Kartuzja (Dionysius Carthusianus, zm. 1471) *In Sententiarum librum* (lib. 1–4, Venezia 1584); z tego dzieła, będącego komentarzem do *Sentencji* Piotra Lombarda (zm. 1164), wydane na wzór pierwowzoru w czterech księgach, w bibliotece szadkowskiej zachowały się jedynie księga pierwsza i trzecia. Należy także zauważyć dzieło Giuseppe Speranzy (notowanego w XVII w.) *Scripturae selectae variis translationibus ac sanctorum patrum sententiis ... elucidatae*.

W bibliotece szadkowskiej znajdowały się także dwa teologiczne traktaty mariologiczne. Jednym z nich jest szczególnie cenne dzieło polskiego dominikanina Justyna Miechowity (Justyna z Miechowa, ok. 1590–1649) *Discursus praedicabiles super Litanias Lauretanas Beatissimae Virginis Mariae*, wydane pierwszy raz w Lyonie w 1640 r., a potem wznawiane kilkakrotnie, nawet jeszcze w XIX w. Jest ono pierwszą w Polsce syntezą mariologii (autor uważa ją za integralną i istotną część wiedzy teologicznej) i zawiera rozważania mariologiczne na tle Litanii Loretańskiej; było ono rozpowszechnione w Europie, a jego obecność w bibliotece szadkowskiej stawia pod znakiem zapytania twierdzenie, że w Polsce było ono prawie nieznanem⁵⁶. Drugim jest też znaczące dzieło XIII-wiecznego autora francuskiego Richarda de Saint-Laurenta *De laudibus Beatae*

⁵⁶ A. Sikorski, *Justyn z Miechowa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 275.

Virginis Mariae, wydawane jeszcze w XVII w., ale chyba niezbyt popularne w polskich bibliotekach parafialnych.

Uzupełnieniem tego zestawu dzieł o tematyce ogólnoteologicznej jest niezidentyfikowane dzieło z zakresu modnej w XVI i XVII w. teologii polemicznej nienotowanego w dostępnych słownikach i encyklopediach autora, zapisane w wykazie jako *Controversia Laurentij Carthiasiani*.

Z zakresu teologii moralnej w bibliotece tej znajdujemy przede wszystkim dzieło hiszpańskiego jezuita Francisco Labaty (1549–1631) *Thesaurus moralis*. To dwutomowe opracowanie zostało wydane w XVII w. kilkakrotnie. Kilka jego egzemplarzy zachowanych w bibliotece seminaryjnej we Włocławku⁵⁷ zdaje się wskazywać, że biblioteka parafialna w Szadku nie była jedyną z parafii archidiecezji gnieźnieńskiej, która je posiadała. Nic w tym dziwnego, skoro dzieło to, składające się z haseł ułożonych alfabetycznie, było przystosowane przede wszystkim do wykorzystania w kaznodziejstwie, a więc bardzo przydatne duszpasterzom. Prawdopodobnie tematyki moralnej dotyczy także niezidentyfikowane dzieło tegoż autora, zapisane w „katalogu” biblioteki jako *opus de legibus et decalogo*. Obok tego w bibliotece szadkowskiej znajdowały się też dzieła sławnego moralisty włoskiego Martina Bonaciny (1585–1631), zebrane i wydane jako *Opera omnia* kilkakrotnie w XVII i XVIII w., m. in. w dwóch tomach w Lyonie 1627 r. oraz w trzech tomach w Wenecji 1639 r. i 1754 r., a także w Antwerpii 1643 r.

Dziwić może zapewne brak w tej bibliotece nadzwyczaj popularnego podręcznika teologii moralnej pt. *Medulla theologiae moralis*, autorstwa niemieckiego jezuita Hermanna Bussenbauma (1600–1668); kompendium to do 1770 r. miało niemal 200 wydań i pojawiało się często w polskich bibliotekach parafialnych⁵⁸, a także w zbiorach prywatnych kapłanów, bowiem było bardzo przydatne jako pomoc przy rozstrzyganiu kwestii moralnych w sprawowaniu sakramentu pokuty.

Z zakresu teologii pastoralnej znajdujemy dzieło flamandzkiego autora Jacques’a Marchanta (1585–1648) *Hortus pastorum et concionatorum*, wydane kilkakrotnie w wieku XVII, a także jeszcze na początku wieku XVIII. Było ono bardzo przydatne w pracy duszpasterskiej i kaznodziejskiej ze względu na formę przekazu teologicznego. Na znaczną popularność tego dzieła wskazują liczne jego wydania, a także fakt, że w bibliotece seminaryjnej we Włocławku zachowało się kilkanaście jego egzemplarzy, które dostały się tutaj przeważnie z bibliotek klasztornych, ale niektóre z nich były przedtem w posiadaniu kapłanów diecezjalnych.

Niemal połowa ksiązek zapisanych w wykazie biblioteki parafialnej w Szadku mieści się w tematyce kaznodziejskiej. Są to różnego rodzaju pomoce homiletyczne: zbiory kazań i przykładów.

⁵⁷ Zob. sygn.: XVII.Q.6903, 6930, 6931; F. 8583, 8584.

⁵⁸ J. Szady, *Księgozbiory...*, s. 107.

Najwięcej jest zbiorów kazań, przede wszystkim autorów obcych, np. *Sermones in adventu Domini* Bernarda z Clairvaux (Bernardus Claraevallensis, 1090–1153), których biblioteka miała dwa tomy. Zbiór zatytułowany *Sermones Meffreth vulgo Hortulus Reginae appellantur* to kazania nieznanego kapłana, opracowane w latach 1443–1477. Spotykamy tu też dwa znaczące zbiory kazań wybitnego kaznodziei, jezuita Mathiasa Fabera (1587–1653), profesora uniwersytetu w Ingolstadt i proboszcza w tym mieście. Biblioteka posiadała także dość popularne dzieło uczonego dominikanina niemieckiego Johanna Andreasa Copensteina (ur. ok. 1570) *Nucleus Copensteinus*, zawierające kazania na niedziele i święta, które zostało przygotowane na podstawie opracowania pisarza i kaznodziei francuskiego Pierre’a de Besse (1567–1639) *Conceptions théologiques*. Dzieło Copensteina musiało być dość popularne, ponieważ było kilkakrotnie wydawane w XVII w., a w bibliotece seminaryjnej we Włocławku jest kilka jego egzemplarzy⁵⁹, które przedtem wchodziły w skład bibliotek klasztornych lub prywatnych posiadaczy – duszpasterzy. W bibliotece szadkowskiej znajdowało się także popularne jeszcze w XVIII w. dzieło znanego kaznodziei jezuitskiego, wspomnianego wyżej J. Marchanta *Rationale evangelizantium* (biblioteka posiadała dwa z wydanych trzech tomów)⁶⁰. Znajdujemy w zbiorze tej parafii także dzieła homiletyczne kaznodziei z zakonu bazylianów Diego Nisseno (zm. 1656), będące propozycjami homilii na wszystkie ewangelie. Propozycje kazań opartych na nowotestamentowych listach i ewangeliach zawiera dzieło sławnego kaznodziei i egzegety niemieckiego, franciszkanina Johanna Wilda (fratri Feri, 1494–1554) *Postillae sive conciones* (Lyon 1555).

W dawnych zbiorach kaznodziejskich osobną grupę stanowiły zbiory kazań głoszonych w okresie Wielkiego Postu, tzw. *Quadragesimales*. W bibliotece szadkowskiej znajdowały się dwa takie zbiory: jeden to *Sermones aurei* wspomnianego już Nissena, drugie to wydane *in quarto* bliżej nieokreślone *Homiliae quadragesimales*.

W szadkowskiej bibliotece parafialnej brak większej liczby dzieł kaznodziejów polskich w języku ojczystym. Odnotowano jedynie nieokreślony bliżej zbiór kazań Wysockiego. Trudno rozstrzygnąć, czy chodzi tu o kazania jezuita Szymona Wysockiego (1542–1622), czy pijara Samuela (od św. Floriana) Wysockiego (1706–1771), głośnego kaznodziei polskiego XVIII w. Ponieważ nieznaną są drukowane większe zbiory kazań Szymona Wysockiego, można sądzić, że są to kazania Samuela Wysockiego.

Znajdujemy w tej bibliotece także dwa zbiory przykładów, które były chętnie wykorzystywane przez ówczesnych kaznodziejów. Jeden z nich to łacińskie wydanie dość rozpowszechnionego, kilkakrotnie wydawanego w XVII w., dzieła Antoine’a d’Averoulta (Dauroulciusa, Daurolta, 1553–1614), *Flores exemplo-*

⁵⁹ M. in. sygn.: XVII.O.4279; XVII.Q.6039, 6343, 6344.

⁶⁰ J. Szady, *Księgozbiory...*, s. 113.

rum [...] sive catechismus historialis (wyd. 1, vol. 1–3, Douay 1614), które najpierw zostało opublikowane w języku francuskim (Douay 1603). Drugi zbiór przykładów to polska wersja funkcjonującego od końca XV w. *Speculum exemplorum*, rozszerzonego przez Johanna Majora (1543–1608), przetłumaczonego na język polski najpierw przez jezuitę Szymona Wysockiego (1542–1622) i opublikowanego pt. *Wielkie zwierciadło przykładów* w Krakowie w 1612 r., powielanego przynajmniej czterokrotnie w XVII w.; a następnie – po uzupełnieniu przykładami zaczerpniętymi z dzieła wspomnianego d’Averoutla – ponownie przetłumaczonego przez Jana Lesiowskiego (1559–1633) i opublikowanego w Krakowie w 1633 r. Zbiorem materiałów przydatnych dla kaznodziejów jest dzieło wspomnianego wyżej F. Labaty *Magnus apparatus concionatorum, seu loci communes ad conciones* (Köln 1628).

Z pewnym zdziwieniem stwierdzamy brak w parafialnej bibliotece szadkowskiej bardzo rozpowszechnionego w Polsce dzieła hagiograficznego, autorstwa Piotra Skargi (1536–1612) *Żywoty świętych*, które często było wydawane, począwszy od 1579 r., i znajdowało się w wielu polskich bibliotekach parafialnych⁶¹.

Z prawa kościelnego (kanonicznego) w katalogu biblioteki parafialnej w Szadku zapisana została tylko jedna pozycja. Jest to opracowanie najznakomitszego włoskiego kanonisty z początku XIV w., Jana de Andreae (ok. 1275–1347), a są nim komentarze do średniowiecznego zbioru norm prawnych – Dekretów Grzegorza IX, papieża w latach 1227–1241. Były one wydawane kilkakrotnie w XV i XVI w. i używane do studiowania prawa kanonicznego.

Oprócz książek należących do biblioteki parafialnej, a przechowywanych w skarbcu obok zakrystii kościoła parafialnego, znajdował się w Szadku w XVIII w. niewielki zbiór książek przy świątyni szpitalnej pw. Świętego Ducha (w 1788 r. notowanej jednak pw. Trójcy Świętej), położonej na skraju miasta, przy drodze wiodącej do Uniejowa. Odnotowany on został tylko jeden raz – w 1788 r.⁶² i liczył wtedy 25 dzieł⁶³, treściowo podobnych do zbioru biblioteki w kościele parafialnym.

⁶¹ Zob. np. J. Kracik, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII–XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1976, t. 32, s. 261.

⁶² ADWł, AAG, Wiz. 81, s. 191.

⁶³ Zapisane one zostały w ten sposób: [1] *Discursus Praedicabiles*, [2] *Divi Joannis Chrysostomi Tomus I*, [3] *Divi Bernardi*, [4] *Conciones Annuae*, [5] *Divi Ambrosij*, [6] *Vitis florifera*, [7] *Conciones sine titulo*, [8] *Vita Abrahae*, [9] *Magni Apparatus Concionatorum*, [10] *Flores Exemplorum*, [11] *Homiliae Quadragesimales*, [12] *Discursus S. Hedvigis*, [13] *Doctrina et veritas Evangelica in Tomis duobus*, [14] *Conciones annuae veteres*, [15] *Liber Epistolarum*, [16] *Homilia*, [17] *Liber Mercurij*, [18] *Lucerna viatorum*, [19] *Liber concionum parvus*, [20] *Fax ascetica*, [21] *Officium proprium Sanctorum*, [22] *Iter felix*, [23] *Thesaurus Politicus*, [24] *Libri sine titulo duo*, [25] *Jacobi Labbaty*, [26] *Missalia antiqua duo*.

Wiadomo, że własne księgozbiory posiadali także proboszczowie. Z późniejszych przekazów wynika, że proboszczowie miewali nawet znaczne jak na owe czasy księgozbiory, np. w 1825 r. w dekanacie szadkowskim ks. Michał Muszyński, proboszcz parafii Strońsko, posiadał ok. 300 tomów⁶⁴, a ks. Jan Gawelczyk, proboszcz parafii Widawa – ponad 100 książek⁶⁵. Także w parafii Szadek ks. Klemens Godziemba Czyż, pełniący funkcję proboszcza tej parafii od 1766 r., według relacji wizytatora z 1779 r., do przygotowania katechizacji, jak i kazań miał wiele książek, oprócz miejscowych, tzn. parafialnych, także swoich własnych⁶⁶, których spisu jednak nie podano.

Bibliografia

- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, sygn. Wiz. 56, s. 450–451, 507–508; Wiz. 59, s. 525–526, 979–981; Wiz. 72, s. 130–131, 176; Wiz. 81, s. 111–112, 180–182, 191, 200–201.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta biskupów kujawsko-kaliskich. Wizytacje, sygn. Wiz 11(205), k. 1–11, 196, 227.
- Biernacka A., Dubiński M., *Zarys historii bibliotek parafialnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 73, s. 9–10.
- Kracik J., *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII–XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1976, t. 32, s. 249–271.
- Mazur H., *Biblioteki parafialne w dekanacie Książ Wielki w drugiej połowie XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, t. 88, s. 109–131.
- Sikorski A., *Justyn z Miechowa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 275.
- Skrzyniarz R., *Księgozbiór parafialny w Bielanach według wizytacji z 1738 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 74, s. 415–418.
- Szady J., *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008.

LIBRARY OF THE PARISH CHURCH IN SZADEK IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Summary

The library of the parish church in Szadek – being the seat of Szadek Decanate and belonging in 1818 to Gniezno Archdiocese – was referred to, with listings of all the books that it contained, in parish documents (canonical visitations of the parish) of 1762,

⁶⁴ ADWł, ABKKal., Wiz. 11 (205), k. 196.

⁶⁵ Tamże, k. 227.

⁶⁶ ADWł, AAG, Wiz. 72, s. 176.

1779 and 1788. It was mainly used by local priests. After less than half a century of existence, it was destroyed, probably in a church fire in 1802.

The registers list some 35 books, most likely in printed form. The themes of this collection of books point to it being the property of one of the parish priests, donated after his death to the parish. Nearly half of the books are works useful in preaching: collections of sermons and examples. The remaining publications, too, are intended to help priests in their pastoral work, religious instruction and preaching. Among Polish parish libraries of the 18th century, this collection falls within the category of small libraries (1–50 books).